

**Анализа на Потребите и Бариерите за
култивирање на медицински и
ароматични билки во Преспа, Северна
Македонија**

ИЗВЕШТАЈ

Проект:

**“Недрвни шумски производи за економски
развој во Преспа”**

Автор:
Бојан Ранташа

CNVP – Connecting Natural Value and People Foundation
CNVP- Организација за поврзување на природни вредности и луѓе

Канцеларија во Северна Македонија:
ул. Мирка Гинова, 13
1000 Скопје
Северна Македонија

Тел: +389 2 3217 321
Факс: +389 2 3217 321

Website: www.cnvp-eu.org

Благодарност

Јас би сакал да изразам благодарност до сите луѓе што најдоа време да ме запознаат и да разговараат со мене, и на оние кои ми помогнаа да добијам дополнителни информации преку телефон, за време на мојот ангажман. Особено би сакал да се заблагодарам на Фросина Ѓоргиевска и Виолета Прцуловска, Жените земјоделци од Преспа кои ми помогнаа во текот на теренското истражување и во воспоставувањето контакти со други жени земјоделци. Благодарност и до Јонче Илиевски, Дејан Димиџиевски и Живко Најдовски за споделување контакти со луѓе кои се клучни актери од оваа област, во пошироката област на Преспа во Република Северна Македонија. Исто така, би сакал да се заблагодарам на Сашо Петровски за проверката на конечниот нацрт на овој извештај и за обезбедувањето контакти на луѓе кои беа интервјуирани. Конечно, би сакал да се заблагодарам на CNVP- Северна Македонија што обезбеди поддршка преку нивната канцеларија во Ресен.

Содржина

Содржина	4
1. Вовед	5
2. Методологија	6
3. Клучни актери на пазарот за планински чај во пошироката област на Преспа, Северна Македонија	8
3.1. Постоечки фирми и индивидуи во пошироката област на Преспа, Северна Македонија	8
3.2. Фирми надвор од пошироката област на Преспа, Северна Македонија	10
4. Тековните трендови на пазарот на планинскиот чај со фокус на пошироката област на Преспа во Северна Македонија	11
4.1. Трговија на големо и Извоз	11
4.2. Пазар на свежи производи	12
4.3. Продажба на мало во маркети	15
4.4. Интернет/Онлајн Пазар	19
5. Жетва и производство на планински чај во пошироката област на Преспа, Северна Македонија	20
6. Трошоци поврзани со одгледување на планински чај	20
6.1. Процедура за култивација (одгледување) на планински чај	21
6.1.1. Добивање на семе	21
6.1.2. Производство на растителен материјал	22
6.1.3. Одредување на локација за плантажа	23
6.1.4. Подготовка на земјата за култивирање	23
6.1.5. Засадување на полето	23
6.1.6. Управување со плевел и штетници	23
6.1.7. Собирање на чајот	23
6.1.8. Сушење	24
6.1.9. Управување со плантажирањето	24
6.2. Временска рамка за култивирање на чај	24
6.3. Трошоци за култивирање на чајот	25
7. Потребите и бариерите на земјоделците за култивирање на планински чај	26
7.1. Жетва	26
7.2. Пазар	27
8. Државна поддршка за собирање на медицински и ароматични билки	28
9. Заклучоци и препораки	29
10. Користена литература	31
Список на анекси	33

1. Вовед

Sideritis raeseri или попознат како планински чај е важна билка во пошироката област на Преспа. Од економски аспект е важен како растение за лично искористување/ потреба како домашен чај по избор на многу луѓе во Северна Македонија и Албанија. Сепак, тој е загрозен, главно заради прекумерна експлоатација и неконтролирано собирање, заради што беше подготвен Акционен план за зачувување во 2012 година (Бојаџи, и др., 2012). Сидеритис расери е во Црвениот список на цветни видови во Албанија, а претставува цел на зачувување и за националниот парк Галичица како важна растителна област и истата е наведена во списокот на заштитени диви видови во Република Северна Македонија (МОЕРР, 2011).

Според Акциониот план за зачувување на планинскиот чај, од македонска страна на паркот Преспа, во областите каде што е дозволено собирање, можната годишна количина што ќе доведе до одржлива употреба на планински чај - Сидеритис расери е 807,4 кг (Бојаџи, и др. ал., 2012, стр.29). Сепак, постои проценка дека годишно се собираат 7500 кг сидеритис раесери, првенствено од луѓе што го собираат за лична потрошувачка (Бојаџи, и др., 2012, стр. 41).

Според Акциониот план за зачувување на планинскиот чај (Бојаџи, и др., 2012, стр.55-56), еден од методите за справување со прекумерно собирање и несоодветна бербa е преку „Цел 1.6 зачувување преку фарма“, каде што се вклучени активности: „Промоција на одгледување на планински чај“ и „Спроведување пилот-проекти за одгледување“ имаат најголем приоритет.

Сепак, одгледувањето на планински чај е намалено/скоро да не постои во пошироката област на Преспа, во Северна Македонија. Иако во периодот од 1970 година кога луѓето од Коњско, Ресен почнале да го култивираат, тоа траело до почетокот на овој милениум. Предизвик е да се врати оваа култивација и да се рашири помеѓу другите села во Преспа и сето тоа во време кога цената на големо за планинскиот чај падна на половина. Додека локалното население, и покрај научните докази, дека култивираниите растенија, планинскиот чај има ист квалитет како и екстрактот од Планински чај собран во дивината (Костадинова и др. 2008), сметаат дека Планинскиот чај од дивината е подобар од култивираниот.

Прашањето на кое оваа анализа се обидува да даде одговор е кои се потребите и бариерите за земјоделство со лековити и ароматични растенија во пошироката област на Преспа во Северна Македонија. Пристапот на оваа студија е со цел да разгледаме четири предизвици: предизвици на пазарот, финансиски предизвици, предизвици на знаење и предизвици на ресурси.

2. Методологија

Методологијата која се користеше за да се извлечат точките утврдени и анализирани во овој извештај беше преку две главни алатки:

1. Собирање на достапни податоци со користење на пребарување преку интернет и податоци од институции-учеснички, како што се Националните паркови, и Министерството за животна средина и просторно планирање на Република Северна Македонија; и
2. Интервјуа со засегнатите страни; кои подоцна беа анализирани соодветно.

Интервјуата со идентификуваните засегнати страни беа направени во текот на месец февруари, каде засегнатите страни беа контактирани, преку средба и интервјуирани за нивните ставови, знаење и искуство. Беа комуницирани четири типа на засегнати страни: компании што купуваат и обработуваат недрвни шумски производи, собирачи на планински чај, земјоделци што садат планински чај и жени земјоделци од македонскиот дел на пошироката област во Преспа. Целосниот список на лица што се запознаени и / или интервјуирани за целите на овој извештај е во Анекс 1. Белешките од направените интервјуа се на располагање за да се проверат по барање и не се вклучени во овој извештај за да истиот не се преоптерети (со неговата големина).

Интервјуата кои беа направени се делумно распределени, со различни основни множества од прашања на интереси за секоја група на засегнати страни:

- Прашања за компании што купуваат и / или преработуваат планински чај:
 - Количина на купен чај во последните 3 години?
 - Колку би купиле во иднина?
 - Дали е тоа стабилна побарувачка?
 - Колку е откупната цена на чајот во последните 3 години?
 - Дали е тоа стабилна цена?
 - Која би била оптималната цена?
 - Дали сакате да соработувате во земјоделско ориентирана заедница со земјоделците?
- Прашања за дивы собирачи на планински чај:
 - Просечни количини на собрани чај?
 - Кои се цените на откупот во последните 3 години?
 - Кои се каналите за продажба на истиот?
 - Дали одгледувате планински чај, и ако не, дали би одгледувале планински чај или зошто не?
 - Дали имате земја за садење?
 - Дали имате знаење да садите планински чај?
 - Дали имате пари да инвестирате во плантажата на планинскиот чај?
 - Дали продавате директно на крајните потрошувачи?
 - Дали продавате на компании?
 - Дали сакате да продавате директно на крајни потрошувачи или на компанија?
- Прашања до земјоделците кои садат планински чај:
 - Количина на произведен чај?
 - Кои се цените на откупот во последните 3 години?
 - Кои се каналите за продажба на истиот ?
 - Проблеми во одгледувањето на планинскиот чај?
 - Каква е постапката за одгледување на планински чај?

- Прашања за жени земјоделци од Преспанскиот регион:
 - Дали би засадиле планински чај?
 - Дали имате земја за садење?
 - Зошто досега не сте култивирале планински чај?
 - Дали имате знаење да садите чај?
 - Дали имате пари да инвестирате за плантажа на чајот?
 - Дали сакате да продавате директно на крајни потрошувачи или на компанија?
- Прашања за продавачите на зелен пазар на планински чај:
 - Колку продавате во една година за последните 3 години?
 - Од каде го набавувате планинскиот чај?
 - Кои се малопродажните цени на планински чај во последните 3 години?
 - Кои се откупните цени за планинскиот чај во последните 3 години?

Иако повеќето засегнати страни не сакаа да се сретнат и да разговараат, компаниите, особено големите компании, не беа заинтересирани да комуницираат или да учествуваат во оваа анализа. Сепак, нивниот недостаток на интерес за учество беше компензиран со податоците добиени од Министерството за животна средина и просторно планирање.

3. Клучни актери на пазарот за планински чај во пошироката област на Преспа, Северна Македонија

Синџирот за вредности на планинскиот чај во пошироката област на Преспа, Северна Македонија е составен од повеќе актери: преработувачки компании, откупни компании, продавачи на зелени пазари, собирачи и земјоделци кои садат планински чај. При подготовката на овој извештај, беа идентификувани неколку компании, поединци и групи на лица кои се од значење за пазарот на планински чај. Повеќето од идентификуваните актери се од пошироката област на Преспа, но има и актери кои вреди да се споменат и се надвор од Преспанскиот регион.

Исто така, добро е да се објасни дека пазарот за планински чај во пошироката област на Преспа во Северна Македонија е од прекугранична природа и е поврзан преку легални и нелегални канали со пазарот во Албанија. Имено, поединци - земјоделци и собирачи од Преспанскиот дел на Албанија ја преминуваат границата за да соберат планински чај и / или да го продаваат на улиците (Најдовски, 2020; н.бр., 2020г; Ранташа, Панајотова и Куле, 2019 година). Повеќето од овие активности се вршат неконтролирано, без оданочување или едноставно кажано - нелегално. Сепак, тоа има сериозно влијание врз пазарните цени во Северна Македонија. Прелевањето на вишокот култури на планински чај од Албанија на македонскиот пазар во 2019 година, направи сериозен пад на откупната цена на ниво како во Албанија - до 150 денари за килограм сува билка, а македонските земјоделци неможеа да ја продаваат својата култура по фер цена. Исто така, посредници од Албанија доаѓаат и купуваат планински чај од Северна Македонија и го увезуваат во Албанија.

3.1. Постоечки фирми и индивидуи во пошироката област на Преспа, Северна Македонија

Натнас 2019, Охрид (Друштво за производство трговија и услуги НАТНАС 2019 ДООЕЛ Охрид)

Ул.Железничка бр.144 , Охрид, +389 46 260800, +389 78 217188

Фирмата пакува планински чај и го продава во Стокомак маркетите, со цел да се проширува во иднина. Ова е нивна прва година и нивните очекувања се да продаваат околу 200 до 300 килограми планински чај во 2020.

Алпојо, Охрид (Заштитно друштво за производство, трговија и услуги Александар Попоски АЛПОЈО Охрид ДООЕЛ)

Стив Наумов бб, Охрид, +389 46 260489 <http://alpojo.com.mk/>

Фирмата пакува планински чај и го продава во неколку супермаркети низ државава: Тамаро и Жито.

Роса Кантина, Ресен (Друштво за производство и трговија на големо и мало РОЗА КАНИНА ДООЕЛ Петковски Томе увоз-извоз Ресен)

Никола Карев бр.55 – Ресен, +389 47 452843, +389 70 393966,

<http://www.rozakanina.bizland.com/> <https://www.alternativnamedicina.com.mk/>

Го користи планинскиот чај како ароматичен додаток во некои од нивните продукти, но го собира чајот директно и само од планината Галичица. Количините се занемарливи.

Живе Стојковски, Ресен

Тој е земјоделец од Покрвеник, село близу Ресен. Тој почнал со плантажирање на планински чај во 2017 следејќи ги земјоделците од Албанија. Бидејќи не може да најде пазар каде чајот би го продавал на големо, со цена која смета дека е фер – 400 денари за килограм, тој планира да стопира со производството.

Живко Најдовски, Битола

+389 70 614014, +389 47 238605

<https://bilki-lekoviti.blogspot.com/>

Herbalist од Битола собира и продава медицински билки. Тој работи само со трговија на планински чај, набавувајќи го од земјоделците од Северна Македонија (Најдовски, 2020), но неодамна и од земјоделците од Албанија (Најдовски, 2020). Тој сам би го собирал, но нема планински чај на планината Баба над Битола.

Жени земјоделци од Преспа

Група жени земјоделци од областа Преспа во Северна Македонија се организираат и се подготвуваат да засадат планински чај во рамките на проектот основан од ПОНТ. Нивното производство е сè уште непознато, но се очекува да има први приноси во 2021 година.

Продавачи на Зелен пазар во пошироката област на Преспа, Северна Македонија

Продавачите на зелените пазари во Северна Македонија се трговци и многу ретко вистински земјоделци кои продаваат свои производи. Поради поплавување на пазарот со ефтин планински чај од Албанија, додека малопродажната цена на планинскиот чај останала иста, многу продавачи кои нормално би продавале само домати и краставици, сега продаваат и планински чај.

Жетвари од Преспанскиот дел на Албанија

Непознат број на жетвари ја минуваат границата и собираат планински чај од Националниот парк Галичица во Северна Македонија, а потоа тој планински чај или се продава во Северна Македонија на големо или се зема во Албанија за да се продава на големо. Забележано е дека оваа активност не се појавува во 2019 година, заради ниската откупна цена на планинскиот чај.

Земјоделци од Преспанскиот дел на Албанија

Непознат број земјоделци од Албанија ја минуваат границата носејќи исечен чај и го продаваат од кука до кука низ целата Преспанска област во Северна Македонија (н.е., 2020 година). Тие, исто така, ги обезбедуваат трговците што продаваат на Зелените пазари во пошироката област на Преспа во Северна Македонија (Најдовски, 2020). Поради ненадејниот пад на откупната цена на планинскиот чај, тие ја менуваат културата со нешто друго (н.е., 2020г.).

Посредници за купување од Албанија

Најмалку еден посредник за купување од Албанија го набавува материјалот за производството на земјоделците што садат планински чај во Северна Македонија. За жал, тие лица се познати по тоа што не им плаќаат на земјоделците, како пример на земјоделец од Прилеп (Стојковски, 2020).

3.2. Фирми надвор од пошироката област на Преспа, Северна Македонија

Иако не се присутни во откупни станици или каква било друга активност директно во пошироката област на Преспа, овие компании имаат влијание врз пазарот на планинскиот чај бидејќи прават набавка и извоз на планинскиот чај во Северна Македонија.

Конимекс, Скопје (Друштво за производство, трговија и услуги КОНИМЕКС ХОЛДИНГ КОМПАНИЈА ДОО экспорт-импорт Скопје)

Борис Трајковски 9/10 , Скопје, +389 2 2461218, +389 2 2465954, koro@unet.com.mk, www.konimex.com.mk

Се фокусира на откупот, производство, преработка, пакување и извоз на недрвни шумски производи, со потекло од Демир Хисар, но сега со центар и во Скопје. Има своја производна линија на хербална инфузија, достапна на пазарот, позната како Коро чај.

Флорес, Скопје (Друштво за производство и промет со земјоделски производи, лековити билки-шумски плодови ФЛОРЕС ДОО Радовиш)

Партизански Одреди бр.21, Porta Буљаковец А 2/II, mezanin lok 11,12, 1000, Скопје, +389 2 3119771, +389 2 3227708, <http://www.flores.com.mk/>

Се фокусира на откуп, производство и извоз на недрвни шумски производи, со потекло од Радовиш, сега со центар и во Скопје.

4. Тековните трендови на пазарот на планинскиот чај со фокус на пошироката област на Преспа во Северна Македонија

Пазарниот тренд на планинскиот чај минува низ интересен период на можна криза. Цените на големо се намалија во 2019 година за половина, што резултираше во незадоволство кај земјоделците и жетварите од дивите предели во Северна Македонија. Голем дел од земјоделците во Северна Македонија одлучија да го напуштат производството на планински чај, и да ја променат културата со нешто друго. Од друга страна, цените на мало не се променети за една деценија и иако цените на големо се намалија, цените на пазарите за свежи производи не се менуваат.

Слична е ситуацијата и во Албанија, каде цените се спуштија на помалку од 2 ЕУР за 1 килограм сува билка. Земјоделците од Преспанската област во Албанија исто така се незадоволни, тие исто така ги напуштаат полињата со планински чај, а исто така ја менуваат културата со нешто друго. Но, некои одбиваат да го продадат по екстремно ниски цени и го носат планинскиот чај (илегално) на пазарите со свежи производи во Преспанската област во Северна Македонија, со цел да добијат малку повисоки цени од 120 до 150 денари за 1 килограм сува билка. Како резултат, нарушен е македонскиот пазар на планински чај.

Среде ова незадоволство и ниските цени на големо, компаниите во Северна Македонија одлучуваат да се вклучат во пакување на планинскиот чај. Иако не даваат јасни информации за потеклото на планинскиот чај, тие споменуваат дека го добиваат од разни извори, вклучително и од Албанија и дека откупната цена што ја имаат е 100 ден за 1 килограм сува билка (Натнас, 2020). Се чини дека компаниите ја искористуваат можноста за сегашните ниски цени во пошироката област на Преспа.

Сепак, уште поинтересен процес е оној што претстои. Отворените прашања се на располагање: Како ќе завршат овие заложби на македонските компании, откако ќе се потрошат залихите на планинскиот чај? И, конечно, која ќе биде идната цена на планинскиот чај кога ќе заврши сегашната залиха што ги поплавува пазарите?

4.1. Трговија на големо и Извоз

Пазарот на големо во Северна Македонија е организиран околу земјоделско производство на Планински чај, особено „*Sideritis scardica*“ и неколку компании што го прават откупот. Земјоделското производство главно се одвива во три области во Северна Македонија (познато до моментот на изготвување на овој извештај): село Дрзилово, Скопје; село Серменин, Гевгелија; и село Крапа, Прилеп. Ова земјоделско производство започна пред неколку години, кога откупните цени на планинскиот чај беа 300 денари за суви билки (н.е., 2020а). Во овој момент, селаните едноставно го следеа примерот и добрата цена и се префрлија на садење планински чај. Како и да е, бидејќи цената одеднаш падна на половина - 150 ден. за 1 кг суви билки, земјоделците решија да го напуштат производството на планински чај за 2020 година. Овој вид на активност е забележана и низ целата поширока област на Преспа - вклучително и во Албанија каде се работеше со земјоделство на планински чај во поголем обем.

Година	2016	2017	2018	2019
Откупна цена на <i>Sideritis spp.</i> за 1 кг сува билка	300 МКД	300 МКД	250 МКД	150 МКД

Табела 1. Цени на откупот на планинскиот чај (збирни информации од интервјуа)

Како и да е, има и повеќе информирани земјоделци на планински чај кој успеале да добијат подобри цени од редовните откупни цени. Земјоделец од Покрвеник, Ресен започна со производство на планински чај во 2017 година, а својата прва култура во 2018 година ја продаде по цена од 400 ден на хербалист од Битола што продава на пазар на свежи производи (Стојковски, 2020). Сепак, по приливот на ефтин планински чај од Албанија во 2019 година, тој исто така го загуби каналот за продажба затоа што хербалистот од Битола започна да снабдува евтин планински чај од Албанците што го донесе на пазарот (Стојковски, 2020). Друг пример се жителите од Серменин, Гевгелија кои снабдуваат со планински чај веќе подготвен за продажба во врзани гроздови од 25 грама и исечен од вишокот гранки (Најдовски, 2020). На овој начин тие добиваат откупна цена од продавачите на пазарот од 600 денари за килограм (Најдовски, 2020 година).

Вреди да се набљудува пазарот на големо на планинскиот чај, затоа што иако откупната цена падна во 2019 година на 150 денари, може да дојде до промена, бидејќи во денешно време многу земјоделци го напуштија производството на планинскиот чај, така што очекувањето е дека едноставно би имало недостаток на снабдување до 2021 година (Стојковски, 2020; нн, 2020а; нп, 2020г.).

Најновите податоци во врска со извозот на планински чај се до 2018 година, бидејќи податоците за 2019 година сеуште не се обработени. Она што можеме да го забележиме од достапните податоци, е дека извозните количини на планински чај не се стабилни. Иако во 2016 и 2018 година се извезени околу пет тони, во 2017 година количините за извоз беа само еден тон. Затоа не можеме да зборуваме за стабилна побарувачка за извоз. Покрај тоа, максималната вредност на овој бизнис е мала, не надминува 25.000 ЕУР, пресметувајќи ги највисоките достигнати цени на пазарот на големо.

Година	2016	2017	2018
Дозволени количини за извоз на <i>Sideritis</i> sp.	4.886 кг	926 кг	5.002 кг

Табела 2. Количини на растителен материјал на издадени дозволи за извоз за 2016, 2017 и 2018 година (МОЕПП, 2019)

4.2. Пазар на свежи производи

Планинскиот чај е достапен за купување на пазарите на свежи производи низ Северна Македонија повеќе од половина век. Локалното население го собира, или го сади и го продава на пазарот на свежи производи директно или преку посредник. Во последно време, на пазарите со свежи производи присуствуваат само трговци, а нема земјоделци, додека земјоделците се фокусираат на земјоделство и производство, а немаат време да го поминат целиот ден, а понекогаш и секојдневно да се присутни на пазарот. И покрај тоа што е реткост да се најдат земјоделци, има некои продавачи на пазарите на свежи производи кои продаваат планинскиот чај што го собираат тие или нивното семејство. Оние што одгледуваат планински чај го продаваат само преку посредници. Понекогаш албанските земјоделци доаѓаат во Северна Македонија и го продаваат на продавачите на локалниот пазар и веднаш заминуваат дома.

Малопродажната цена на планинскиот чај што се продава на пазарите на свежи производи низ Северна Македонија е прилично стабилна. Откриено е дека е меѓу 20 и 30 денари, но најчесто се најде е за 25 ден за еден грозд, а за 50 ден во пластична кеса. Но, по внимателно испитување (мерење на пакетите) можам да заклучам дека цената воопшто не варира, туку само тежината на сувата билка е различна. Гроздовите што се продаваат за 25 денари имаат тежина

од 25 гр, гроздовите продадени за 30 ден имаат 30 гр тежина, а пластичните кеси со планински чај продадени за 50 денари имаат 50 гр тежина, итн. Стабилната малопродажна цена на пазарот на свежи производи е 1 ден за 1 гр сува билка или 1000 ден за 1 кг сува билка. Велам стабилна затоа што откупната цена - цената што продавачите на пазарот на свежи производи (трговците) кои ги снабдуваат со билки паѓа во последните две години, а во моментот е најниска 120 МКД за килограм, но малопродажната цена отсекогаш била иста.

Година	2016	2017	2018	2019
Малопродажна цена на зелените пазари. За 1 грозд билка, околу 25гр.	25 (Се движи од 20 до 30) МКД	25 (Се движи од 20 до 30) МКД	25 (Се движи од 20 до 30) МКД	25 (Се движи од 20 до 30) МКД
Малопродажна цена на зелените пазари во Северна Македонија. За 1 кг сува билка.	1000 МКД	1000 МКД	1000 МКД	1000 МКД

Табела 3. Малопродажни цени на планинскиот чај (збирни информации од интервјуа)

Интересен аспект на пазарот на свежи производи е побарувачката. Важен момент е побарувачката на видовите. Пронајдени се два вида на билки. Едната е, *Sideritis scardica* а другата е *Sideritis raeseri*. „*Sideritis scardica*“ се наоѓа на пазарите на свежи производи во Скопје, додека на пазарите со свежи производи во пошироката област на Преспа во Северна Македонија доминира „*Sideritis raeseri*“. Сепак, на пазарите на свежи производи во Битола може да се најдат и двата вида. Оние што ги продаваат двата вида велат дека *Sideritis scardica* подобро се продава, затоа што цвеќињата се покомпактни (Најдовски, 2020). Другата точка е побарувачката за количина. Кога разговараме со индивидуални продавачи, тие се жалат дека во минатото - пред околу две години, тие би можеле да продадат дури 1 тон суви билки на пазарот. Денес тие продаваат само неколку стотици килограми суви билки. Но, реалната побарувачка не се намали. Бидејќи многу земјоделци од планински чај од Албанија ја минуваат границата и носат големи количини чај по ниска цена, тие потоа го продаваат на продавачи на пазарите на свежи производи кои традиционално би продавале само зеленчук, или овошје, а сега тие исто така го продаваат и планинскиот чај. Значи, на пазарите на свежи производи, наместо да има само неколку специјализирани продавачи на тревки кои продаваат планински чај, од 2019 година, може да се купи планински чај од скоро секој втор штанд на пазарот на свежи производи. Во овој однос, побарувачката е зголемена, бидејќи сите всушност продаваат околу 100 до 200 кг сув планински чај годишно, а понудата од само 2-3 поени се зголеми на 20-30 продажни места.

Слика 1. Планинска чај *Sideritis scardica* од култивирано потекло од село Дрзилово на Зелениот пазар во Скопје.
Фотографија ©Бојан Ранташа

Слика 2. Планински чај *Sideritis raeseri* од диво потекло од планината Галичица во Албанија на Зелениот пазар во Ресен.
Фотографија ©Бојан Ранташа

Слика 3. Планински чај од култивирано потекло од Албанија на Зелениот пазар во Охрид. Фотографија ©Бојан Ранташа

4.3. Продажба на мало во маркети

Планинскиот чај е присутен во македонските супермаркети во последните две години. Во ВЕРО, грчки супермаркет, тој е на полиците уште од 2019 година. И од септември 2019 година, две компании од Охрид започнаа со пакување на планински чај и го продаваат во локални и пошироки ланци на супермаркети. Македонските компании не се доволно запознаени со потеклото на билката, велат дека тие ги добиваат билките од многу извори, вклучително и од Албанија. Сите компании ја пакуваат билката како грозд од гранки, со различни дизајни и решенија за пакувањето. Цените варираат од дури 25 МКД по пакување до дури 185 МКД по пакување, правејќи варијација на просечната цена од 1.250 МКД до дури 6.167 МКД за 1 кг сува билка. Цените многу се разликуваат поради видот на пакувањето и од потеклото на производот - домашен или увезен.

Алпојо, компанија од Охрид, Северна Македонија, го нуди планинскиот чај со целата должина на чајните стебла, спакувани во кутија од хартија каде што стеблата се скршени на половина. Пакетот содржи 40гр чај и се продава за малопродажна цена од 65 ден., при што изнесува 1,625 ден. за 1 г сува билка. Планинскиот чај може да се најде и во комерцијалниот дуќан на Алпојо со пониска цена од 58 ден.

Слика 4. Планински чај спакуван за малопродажба во супермаркет во Охрид. Фотографија ©Бојан Ранташа

Слика 5. Планински чај спакуван за малопродажба во комерцијалниот дуќан на Алпојо во Охрид. Фотографија ©Бојан Ранташа

Натнас, исто така компанија од Охрид, Северна Македонија, нуди планински чај во мал грозд од 20 гр сува билка која е спакувана во едноставна пластична кеса. Во моментов се продава само во супермаркетите Стокомак за 25 ден, но компанијата се надева дека ќе го прошири својот обем на продажба. Цената на овие пакувања е релативно пониска - 1,25 ден., по грам сува билка и соодветно е заради поевтината амбалажа. Компанијата тврди дека тие имаат свое производство и дека ја откупуваат билката по цена од 100 ден по 1 кг сува билка од локалните добавувачи, како и од Албанија. Бидејќи штотуку ја започнаа продажбата, во 2020 година, тие очекуваат да продадат околу 200 до 300 кг планински чај до крајот на годината.

Слика 6. Планински чај спакуван за малопродажба во Стокомак во Охрид. Фотографија ©Бојан Ранташа

И Алпојо и Натнас имаат една голема грешка во производството - билките не се целосно суви, а кондензацијата на вода се гледа одвнатре во пластичното пакување. Ова може да доведе до создавање мувла и го скратува рокот на траење на чајот.

Планинскиот чај е исто така присутен како увезен производ од Грција во супермаркетите Веро. Доаѓа во два вида амбалажа, едната во стаклени тегли по цена од 185 ден, а втората во пластична кеса за 127 ден. И двете овие пакувања се од ист производител, а и двата содржат 30 гр сува билка. Производот се продава на пазарот само во супермаркетите Веро, и е присутен повеќе од 1 година.

Слика 7. Планински чај спакуван во тегла за малопродажба во Веро во Скопје. Фотографија ©Бојан Ранташа

Слика 8. Планински чај спакуван во пластична амбалажа за малопродажба во Веро во Скопје. Фотографија ©Бојан Ранташа

	Цена	Малопродажна цена во супермаркет, по пакување	Малопродажна цена во супермаркет, за 1 кг сува билка
Алпојо, 40гр во хартиена кутија	58 МКД	65 МКД	1.625 МКД
Натнас, 20 гр во платична кутија	/	25 МКД	1.250 МКД
Каптанс, 30 гр, во пластична кеса	/	129 МКД	4.300 МКД
Каптанс, 30гр во стаклена тегла	/	185 МКД	6.167 МКД

4.4. Интернет/ Онлајн пазар

Ретко запоставен пазар е директниот онлајн пазар, пазар преку интернет. Можноста планинскиот чај да се продава на различните мрежни платформи или дури и во онлајн продавница не само што е присутна, туку производите се веќе таму поставени. Иако опфаќањето на овој пазар е напредно ниво на директна продажба, чисто заради глобалната конкуренција, тој е пазар што треба да се земе предвид и да се стремиме да го користиме како опција. За жал, до денес, не се познати онлајн продавачи на планински чај од Северна Македонија или во пошироката област на Преспа.

На Интернет, планинскиот чај главно се продава како грчки планински чај (Greek), планински чај (Mountain), планински чај (Олимп) и / или планински чај (Ironworth). Неговата цена варира и зависи дали е со или без испорака, како и од количината. 100 гр, пакет планински чај може да се нарача од 10,9 (Aspermuhle, н.з.) до 12 евра (Biene, н.д.) без трошоци за испорака на европскиот пазар; од 1,9 GBP (Amazon, н.д.) до 16,38 GBP (чај и кафе, н.з.) без испорака за пазарот во Велика Британија; и од 12,19 УСД (Etsy, н.д.а) до 13,31 УСД (Etsy, н.д.б) со вклучен превоз за американскиот пазар.

	Европа	Соединети Американски Држави	Велика Британија
Малопродажна цена за 100 гр сува билка	10,90 - 12 EUR	12.19 - 13.31 USD	1.9 - 16.38 GBP
Малопродажна цена за 1 кг сува билка во денари	6.710 – 7.390 МКД ¹	6.920 – 7.560 МКД ²	1.400 – 12.120 МКД ³

¹ Пресметано по стапка од 61,60 MKD за 1 EUR

² Пресметано по стапка од 56,78 MKD за 1 USD

³ Пресметано по стапка од 73,99 MKD за 1 GBP

5. Жетва и производство на планински чај во пошироката област на Преспа, Северна Македонија

Земјоделците и собирачите на планински чај од Албанија слободно ја преминуваат границата со Северна Македонија, шверцувајќи го планинскиот чај на два начина (н.е., 2020 година). Земјоделците на планински чај од Албанија го одгледуваат и потоа го одведуваат во Северна Македонија за да го продадат по пониска цена од онаа по која што локалното население сака да го продаде. (Стојковски, 2020). Додека пак, од друга страна, одгледувачите на планински чај од Албанија понекогаш доаѓаат во Северна Македонија за да го соберат од планината Галичица. Во пошироката област на Преспа во Северна Македонија нема компанија за откуп на планински чај (Гоце, 2020). Само во минатата година, две компании започнаа да го пакуваат планинскиот чај и да го дистрибуираат во супермаркетите, меѓутоа, не се подготвени да дадат јасни информации за потеклото и количините на планинскиот чај што го спакувале. Сето ова придонесува за тешка задача јасно да се процени состојбата со бербата на планинскиот чај во пошироката област на Преспа во Северна Македонија.

Од интервјуата на терен, генерален заклучок е дека нема берба во дивите предели од страна на луѓето од Северна Македонија за комерцијални цели. Жетвата од страна на населението од Северна Македонија во дивите предели се врши исклучиво за лична потрошувачка, каде скоро секое семејство собира околу 2 до 4 кг планински чај годишно (Ленс, 2020). Имајќи предвид дека ова е направено од голем број на луѓе, може да се смета дека тоа е направено во количини што можат да се споредат со комерцијална берба. Овој тековен заклучок на терен е во согласност со заклучоците од Акциониот план за зачувување на планинскиот чај (Бојаџи, 2012) каде тие идентификуваат дека бербата за лична потрошувачка е поголема отколку за комерцијални цели. Како и да е, интересно е дека бербата во целина не се смета за штетна во годините на набудување на планинскиот чај во Националниот парк Галичица (Бојаџи, 2020).

Во однос на одгледувањето на планинскиот чај, има двајца земјоделци присутни на пошироката област на Преспа во Северна Македонија. Едниот земјоделец е во охридското подрачје, а другиот во ресенското подрачје и обајцата нема да продолжат со производство во 2020 година. Нивното производство во 2019 година е 500 кг (Таки, 2020 година) и 200 кг (Стојковски, 2020), соодветно и немаат многу успех во изнаоѓање пазар за нивно производство. Земјоделецот на планински чај од Охрид ја наследи плантажата од својата сестра, и нема волја да продолжи или да прави бизнис од тоа, сепак, земјоделецот на планински чај од Ресен има пресметка дека секоја цена под 400 денари не е изводлива за него за да продолжи да се занимава со одгледување на планински чај, па тој е во процес на промена на земјоделските култури во нешто што ќе донесе профит.

6. Трошоци поврзани со одгледување на планински чај

Постапката за одгледување планински чај може да варира во голема мерка, во зависност од достапноста на средства, знаење и ресурси на земјоделецот што се занимава со култивирање. Постапката овде ги прикажува сите можни чекори и забележува дали се задолжителни, опциите за овие чекори и придобивките или неповолностите при преземањето на секој од овие чекори, како и трошоците поврзани со овие чекори.

6.1. Процедура за култивирање (одгледување) на планински чај

Постапката за собирање планински чај, наведена во овој извештај, е мешавина од искуства добиени од интервјуата направени со земјоделци што садат или саделе планински чај и постапката наведена во извештајот на Менковиќ (2009). Клучна разлика помеѓу постапката наведена во извештајот на Менковиќ (2009) со практиката на земјоделците е во тоа што Менковиќ (2009) сугерира дека првите значителни приноси се очекуваат само во втората вегетација - трета година од процесот, додека земјоделците тврдат дека имаат доби значителни приноси веќе во првата вегетација - втора година, технички по 12 месеци. Сепак, и Менковиќ (2009) и интервјуираните земјоделци се согласуваат дека приносот се зголемува со секоја вегетација. Менковиќ (2009) бара максимум 250 до 380 кг принос, додека земјоделците известуваат за максимум 200 - 250 кг билка од 1.000 м².

6.1.1. Добивање на семе

Семето може да се добие на два начина: едниот е директно од растенија, а другиот е да се набави семето. Набавка на семето звучи полесно, но истото не е достапно во Северна Македонија. Семињата се достапни само во Албанија. Семето од Албанија нема фитосанитарен сертификат и неговата старост или стапка на плодност не е позната, па увозот во Северна Македонија би бил шверц на семето. Цената на семето во Албанија е 25 ЕУР за количина на кибритче (Стојковски, 2020 година), иако може да се најде и за килограм, каде цената се пресметува на 700 ЕУР за 1 (еден) кг (Стојковски, 2020). За да засадат 1.000 м² (0,1 ха) потребни се 4 (четири) кутии со кибритчиња - семиња (Стојковски, 2020 година).

Собирањето семе од растенијата треба да се направи во август (Менковиќ, 2009).

	Набавка	Собирање
Достапност	Достапни само во Албанија	Можно е на речиси секоја локална, повисока планина
Доверливост	Не сертифицирани или испитани преку фитосанитарна контрола	Не сертифицирани или испитани преку фитосанитарна контрола
Видови/ Разновидност	Не е познато	Од локалните видови / сорти кои се достапни на локалните планини
Цена	700 EUR / кг	Нема директна цена

	1.000 EUR за 1 ha	
--	-------------------	--

6.1.2. Производство на растителен материјал

Од семето, треба да се произведе саден материјал за садење на терен. Потребни се 35.714 билки во еден хектар (Менковиќ, 2009, стр.183), или тоа се 3,571 садници за 1000 м² што се потребни, а некои дополнителни за да се заменат оние што нема да го преживеат садењето на нивата.

Постојат два можни методи за производство на семе. Едната е да се произведе саден материјал од семето во нивното лежиште, а другиот е да се произведе во садови за садење. Производството на саден материјал во лежишта е најчеста опција кај сиромашните земјоделци. Постапката за производство на саден материјал со употреба на лежиште е прилично едноставна. Кон крајот на летото, по можност во август, веднаш по собирањето, семето се 'рти во лабава почва на засенчено место. Кога на малите садници се појавуваат првите лисја, садниците потоа се пресадуваат во подготвени лежишта, по можност во пластични покриени тунели. Оплодувањето на садници се препорачува со 40 до 50 t / ha природно ѓубриво (Менковиќ, 2009, стр.180). Природното ѓубриво се продава помеѓу 1.000 ден. / Т (Тодор, 2018) и 1.500 ден / ден (Green Village, 2016 година). Кога садниците достигнуваат големина од околу 20 см, тие се подготвени да бидат засадени на нива. (Стојковски, 2020). Засадувањето на терен треба да се направи во пролет: март или април (Менковиќ, 2009).

Постапката за производство на саден материјал со садови за садење е слична на другата постапка, со таа разлика што малите садници не се пресадуваат во лежишта, туку се пресадуваат во подготвени садови, исполнети со почва богата со ѓубрива. Садовите треба да бидат со длабочина од околу 15 см, а ширина од околу 10 сантиметри, меѓутоа истите тешко се наоѓаат, така што садовите со длабочина од 10 см се користат, бидејќи тие се лесно достапни во Северна Македонија (Стојковски, 2020). Садовите, исто така, по можност се чуваат во пластичен покриен тунел сè додека не се подготвени за садење (Стојковски, 2020).

На прв поглед, полето засадено со растителен материјал од саксии е подобро и поуспешно од материјалот од лежиштата. Растенијата од лежиштата претрпуваат шок за време на пресадувањето и им треба време да започнат да растат, додека растенијата од саксииите продолжуваат да растат непрекинато. Ова е само за краток период бидејќи во рок од неколку месеци разликата не е присутна бидејќи растенијата од лежиштата го фаќаат растот на растенијата од саксии и се надополнуваат (Стојковски, 2020). Разликата е во тоа што производството на саден материјал во саксии е поскапо заради потребата од набавка на садови за садење, но стапката на успех е многу поголема. За споредба, само околу 5% од растенијата засадени со саксии се изгубени во полето и треба да се заменат со нови, додека со користење на традиционалниот метод директно од лежиштата, има 30% загуба на саден материјал. Друга предност на садовите е тоа што секогаш кога растението изумира во нивата, многу е полесно да се замени во подоцнежен временски момент, бидејќи оној во садот нема да страда од шок при пресадување.

	Лежишта	Садови
Стапка на успех	70%	95%
Цена	/	1,25 МКД по сад

6.1.3. Избор на локација за садење

Одбирање на вистинската локација каде да се засади планинскиот чај е од големо значење. Планинскиот чај не е инвазивен вид, така што лесно може да биде обрастен со треви и плевели (Тасевски и Тасевски, 2020). Затоа садењето во почва богата со хранливи материи ќе предизвика планинскиот чај да биде опкружен со плевел и на крајот ќе се изгуби. Се препорачува избор на камена и песочна почва (Стојковски, 2020). Почвата треба да биде со варовнички основи, иако е можно и преку серпентин, а и помеѓу надморска височина од 800 и 1.900 м.а.с.л. (Бојаџи, и др., 2012). Друга работа е дека планинскиот чај не толерира вода, така што почвата мора да биде сува и добро исцедена и без подземни води (Стојковски, 2020). Почвите и парцелите што обично се сметаат за соодветни за лозарство се најдобри за одгледување на планински чај (Стојковски, 2020). Преспанското подрачје има многу парцели каде порано луѓето одгледувале лозје, кои веќе не се користат за тоа и може да се искористат за одгледување на планински чај.

6.1.4. Подготовка на земјата за култивирање

Длабокото орање на нивата не е активност што се практикува кај сиромашните земјоделци. Сепак, орањето на нивата пред садење на планинскиот чај, одприлика во септември / на есен (Менковиќ, 2009) ќе даде бенефит со тоа што по садењето ќе има помалку плевел (Стојковски, 2020).

6.1.5. Засадување на полето

Садењето се врши со рака и со употреба на алат за садење (dibble или dibble bar). Поставувањето пластична покривка над почвата може да звучи како добра опција (н.е., 2020а) бидејќи планинскиот чај е чувствително растение и калта ќе предизвика лисјата да се исушат и да изумрат, но за среќа тие ќе пораснат назад (Стојковски, 2020). Како и да е, пластична покривка преку која не влегува воздух ќе предизвика почвата да се исуши и ќе предизвика да се исуши и планинскиот чај (Стојковски, 2020). Користењето на геотекс материјал што овозможува почвата да дише може даде подобри резултати, но тоа е доста поскапо.

Според Мековиќ (2009) најдобро е садниците да се засадат на оддалеченост од 70 x 40 см. Со овој аранжман можно е да се засадат до 35.714 билки на еден хектар (Менковиќ, 2009). Понатаму, таквиот аранжман ќе овозможи моторизирано управување со плевелите помеѓу редовите на билките, со што ќе се овозможи побрзо и поефикасно управување со плевелите.

6.1.6. Управување со плевел и штетници

Теренот за планински чај треба да се исчисти од плевелите. Поради оваа причина, најдобро е некој да копа низ полето двапати годишно. Опција што може да го олесни производството е дека ширината на растенијата во полето е на ширина каде што може да помине мотокултиватор, така што копањето може да се направи механички.

Опција во рачна контрола на плевелот е со копање само околу растенијата, а не низ целото поле. Ова е доволно за планинскиот чај да има простор за одгледување.

6.1.7. Собирање на чајот

Собирањето на чај е трудоинтензивна активност што најдобро се прави со рака. Бидејќи работниците во областа Преспа се малобројни, можеби ќе биде потребно ангажирање на сезонски работници од Албанија. Цената за нивно ангажирање е 1.500 ден.

Според направените интервјуа, може да се очекува производство од околу 150 кг планински чај во првата година и околу 200 кг планински чај во втората година од 1.000 м² земја соодветна за винова лоза. Ова е во согласност со Акциониот план за зачувување на планинскиот чај на сливот на Преспанското Езеро каде се забележува дека годишен принос е 25 кг за 100 м² во областа Преспа во Албанија и околу 200 кг за 1.000 м² во селото Коњско во Северна Македонија (Бојаци , 2012 година, стр.44-45).

6.1.8. Сушење

Многу важен чекор е сушењето на планинскиот чај. Треба да се направи преку засенување со проток на воздух, и без сонце. Ако сонцето ги погоди растенијата, тоа ќе ги направи да добијат кафеава боја, а тоа ќе предизвика да бидат несакани за пазарот. Сушењето на растенијата може да се направи во штала со покрив адаптиран за оваа намена (Стојковски, 2020 година). Исто така постои и соларна машина за сушење што може да го забрза процесот и да обезбеди подобар квалитет на исушената билка. Соларната машина за сушење е направена од локална компанија од Штип - Еко Солар, и чини 3,181 ЕУР за уред што може да справи со материјал од 120 до 150 кг (Еко Солар, 2020).

6.1.9. Управување со плантажирањето

Забележано е дека култивираната парцела со планински чај има тенденција да се исуши и да изумре по 5 години (Тасевски и Тасевски, 2020). Причината за ова не е утврдена, но регистрирана е оваа појава од земјоделци во Коњско, Преспа. Затоа, треба да се планира да се засади нова парцела веќе во 4-та (четвртата) година, за да нема пауза во производството.

6.2. Временска рамка за култивирање на чај

Прва година 1

Кон крајот на летото / август:

- Колекција на семе
- Засадување семиња во покриени легла

Есен / септември

III Подготовка на земјата за култивирање

Втора година 2

Пролет / март до април

- Засадување садници на полето
- Управување со плевелите

Лето

- Управување со плевелите
- Жетва

Трета година 3

Пролет

- Управување со плевелите

Лето

- Управување со плевелите

- Жетва

Четврта година 4

Повторете ја постапката од првата година натака, на различна локација, бидејќи постои опасност плантажата да исчезне во 5 -та година.

6.3. Трошоци за култивирање на чај

Со цел оваа пресметка да биде лесно применлива при производството, сите трошоци се пресметани на ниво од 1.000 м³ или што би изнесувало 1 (декар). Пресметките се вршат во согласност со горенаведените дефинирани процедури за одгледување и собирање на планински чај. Постојат три сценарија. Првото е минималистичко сценарио, каде целата работа ја работи земјоделецот. Второто сценарио е кога работите ги реализираат работниците, но сите активности се оптимални. Додека последната и најскапата пресметка е таму каде што работата се прави со изнајмена рака и вклучени се технолошки достигнувања за постигнување на крајната цел.

Во сите случаи, се претпоставува дека земјоделецот веќе има голем број на алатки кои ќе се користат исто така и за оваа активност, а трошоците за превоз до и од локацијата на полето не се земени во предвид.

Активност	Минимален трошок	Оптимален трошок	Максимален трошок
1. Добивање на семе	0	6.200 МКД ⁴ / da	6.200 МКД ⁵ / da
2. Природно ѓубриво, 169 кг	/	169 МКД ⁶	2531 МКД ⁷
3. Материјал за засенување, 1 кг	180 МКД ⁸	180 МКД ⁹	180 МКД ¹⁰
4. Садови, 128 плочи x 28 дупки	n/a	n/a	4.480 МКД ¹¹
5. Подготовка на земјата за култивирање	n/a	560 МКД / da ¹²	600 МКД / da ¹³
6. Засадување, 1 човек на ден	Сопствен труд/работа	1.500 МКД ¹⁴	1.500 МКД ¹⁵
7. Управување со плевел и штетници, 2 лица на ден	Сопствен труд/работа	3.000 МКД ¹⁶	3.000 МКД ¹⁷

⁴ Stojkovski, 2020

⁵ Stojkovski, 2020

⁶ Todor, 2018

⁷ Green Village, 2016

⁸ n.n., 2020b

⁹ n.n., 2020b

¹⁰ n.n., 2020b

¹¹ Gorgi, 2019

¹² n.n., 2017

¹³ n.n., 2017

¹⁴ Stojkovski, 2020

¹⁵ Stojkovski, 2020

¹⁶ Stojkovski, 2020

¹⁷ Stojkovski, 2020

8. Собирање, 2 лица на ден	Сопствен труд/ работа	3.000 МКД ¹⁸	3.000 МКД ¹⁹
9. Сушење	Постоечки капацитети	Постоечки капацитети	195.632 МКД ²⁰
Вкупно - инвестиција во прва година:	180 МКД	14.609 МКД	217.123 МКД
Вкупно - годишно одржување (без точките: 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 9)	0 МКД	6.000 МКД	6.000 МКД
Вкупно – повторно плантажирање (без точка 9)	180 МКД	14.609 МКД	19.211 МКД

Трошоците за одгледување на планински чај може да бидат различни, во зависност од подготвеноста на земјоделецот да инвестира, и расположиво време да работи директно на терен или да ангажира помош за работа на терен. Планинскиот чај е чувствително растение, но не бара многу за да се дојде до финалниот производ. Нема штетници, и затоа освен да се избере вистинската локација и повремено расчистување на плевелите, не бара многу работа (Бојаџи, 2020). Отсекувањето/ Собирањето на планинскиот чај може да чини дури 180 ден, кога се работи за интернационализација на целата работна сила и се користат постојните капацитети, или дури 217.123 ден. кога се користи ангажирана работна сила и се купуваат нови објекти – соларна сушара. Овие трошоци ја рефлектираат првата година на инвестирање, годишното одржување и обновата на плантажата на секои 5 години циклус.

7. Потребите и бариерите на земјоделците во однос на култивирањето на планинскиот чај

7.1. Жетва

Меѓу земјоделците од Преспа, постои волја да се одгледува планински чај. Сепак, меѓу многуте земјоделци има две групи кои споделуваат причини зошто претходно не направиле чекори за одгледување и собирање на планински чај.

Првата група е проактивна и подготвена да се вклучи во одгледување на нови култури. Некои дури и се обиделе да засадат медицински и ароматични билки (Ѓоргиевска, 2020 година, Прцуловска, 2020 година). Нивните бариери се недостаток на време, како резултат на обврски со деца додека биле мали (Ѓоргиевска, 2020 година), или едноставно немање извор за добивање садници за садење на нивната фарма (Прцуловска, 2020).

Втората група е повнимателна и традиционална група која покажува загриженост за добивката и за достапноста на пазарот бидејќи нема локална откупна компанија за планински чај во Преспа, Северна Македонија (Китановска, 2020 година, Божинова, 2020 година). Оваа група е фокусирана на овоштарниците со јаболка и наоѓа потешкотии во насочувањето на приходите од земјоделство. Тие се приврзани кон овошните насади од јаболката бидејќи ја гледаат традицијата која станала синоним за своето родно место (Китановска, 2020). Достапноста на бесплатно земјиште за засадување нови култури е исто така проблем (Божинова, 2020 година), но и финансиите се проблем да се започне нешто ново (Китановска, 2020 година). Постои генерален страв од започнување нешто ново, затоа што локалните земјоделци биле водени да

¹⁸ Stojkovski, 2020

¹⁹ Stojkovski, 2020

²⁰ Eko Solar, 2020

започнат со одгледување на нови култури, а потоа останале без пазар каде да ги продадат (Китановска, 2020).

7.2. Пазар

Во Преспа, Северна Македонија нема откуп на планински чај (Гоце, 2020 година, Китановска, 2020 година, Зоран, 2020 година). Сепак, постои многу мала и многу селективна потреба од други медицински и ароматични билки за хербалистот Науме Петковски и неговата компанија Роза Канина (Петковски, 2020).

Земјоделците повеќе се заинтересирани за аранжмани на големо со откупна компанија отколку да инвестираат време и енергија за да создадат систем за директна продажба (Божинова, 2020). Со големопродажбата, тие можат да го посветат своето време на производството, но и затоа што имаат други дневни обврски (Божинова, 2020). Бидејќи во моментот не постои откупна компанија во Преспа, Северна Македонија, можна опција за деловно ориентирана култура на планинскиот чај е соработка со компаниите од Охрид Алпојо и / или Натнас кои започнаа со пакување на планински чај и го продаваат во супермаркетите. Сепак, таквата врска ќе бара преговори за фер цена, бидејќи во моментот тие компании купуваат планински чај за ниска цена од 100 ден / кг.

Директната продажба е интересна за малкуте земјоделци кои направиле чекори за диверзифицирање на нивниот приход и веќе добиваат приходи од туризмот и ги гледаат можностите и додадената вредност на директната продажба.

Без оглед дали е избрана директна продажба или големопродажба, ќе се бара од земјоделците да работат заедно во воспоставување врска за дистрибуција и продажба.

8. Државна поддршка за собирање на медицински и ароматични билки

Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство на Северна Македонија во 2018 година започна со обезбедување на субвенции до 50% од трошоците за создавање на нови насади на медицински и ароматични билки. Ова е дел од Мерката за подигање на нови повеќегодишни лозови и овошни насади, и повеќегодишни насади на ароматични билки и мед на нови области, што секоја година ја спроведува Агенцијата за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој (АФСАРД) (пр. , 2018). Овие мерки, за жал, не им се познати на земјоделците во Преспа, Северна Македонија (Ѓоргиевска, 2020 година).

Сепак, оваа конкретна мерка не е јасно утврдена во однос на тоа дали ќе постои и во 2020 година, бидејќи вработените од АФСАРД не се запознати за нејзино продолжување и Упатството за државните плаќања за 2020 година сè уште не е објавено (н.е., 2020 година, АФСАРД, н.д.).

9. Заклучоци и препораки

Во овој момент, собирањето на планински чај е во критичен момент и изгледа дека не е добра деловна одлука за започнување на бизнис, заради ниските цени на откуп. Како и да е, имајќи предвид дека многумина, ако не сите земјоделци во пошироката област на Преспа, вклучително и Албанија, па дури и пошироко - низ цела Северна Македонија се откажаа од собирање на планински чај и други култури, наскоро ќе има потреба од снабдување со истиот. Некои побарувања би ги исполниле од бербата на диво, планински чај од Галичица, или други планини, но можно е да имате плантажа на планински чај за една или две години, што би било интересно повторно за исполнување на барањата на локалниот пазар, а можеби и откупната цена на големо би се зголемила повторно.

Откупната цена на големо планински чај е нестабилна. Во минатото имало 300 МКД / кг и сега падна на половина 150 МКД / кг, а пониски цени се пријавени дури на 100 МКД / кг. Како и да е, малопродажната цена на планинскиот чај на пазарите со свежи производи останува стабилна во последните 10 години, приближно 1МКД / г или 1.000 МКД / кг, со што директната продажба и производи со додадена вредност би биле подобар бизнис од трговијата на големо.

Планинскиот чај има прекугранична природа во пошироката област на Преспа. Со движењето на луѓето од пошироката област на Преспа, особено на собирачите и на земјоделците на планински чај, непознати количини на планински чај минуваат нерегистрирани. Националниот парк Галичица не издава дозволи за собирање, дозволувајќи само берба за лична потрошувачка. Погоре наведеното посочува дека е невозможно да се проценат количините што се берат во областа на Преспа во Северна Македонија, со што особено се разликуваат оние што се за лична потрошувачка од оние што се за комерцијални цели.

Локалните жители низ целата област на Преспа сметаат дека планинскиот чај е многу вкусен пијалок. Мештаните толку многу го собираат, така што личната потрошувачка е поголема од која било жетва за комерцијални цели. Иако во Националниот парк Галичица, според годините на набудување, ова повеќе не се смета за закана, доколку се очекува намалување на бербата на планинскиот чај во Националниот парк, најдобро би било локалното население да го насади во своите градини за лична потрошувачка. Тоа што овој чај им се допаѓа на луѓето е потенцијал за развој на бизнис со продажба на садници од планински чај, така што луѓето можат лесно да го садат во нивните дворови и / или балкони.

Земјоделците од Преспа немаат знаење и доверба за да произведат саден материјал за планински чај. Тие се чувствуваат побезбедни ако има некој што би обезбедил саден материјал за планинскиот чај со што едноставно би ги засадили во своите полиња и градини. Градењето на знаење и самодоверба за собирање на чај во планините, особено е потребно за производство на садници на планински чај. Овој процес може да се реализира преку учење од врсници со размена на искуства од оној земјоделец во Преспа што направи неодамнешна плантажа, но и од многуте земјоделци во Албанија кои веќе имаат 10-годишно искуство. На овој начин, земјоделците од Преспа ќе развијат одржливост во одгледувањето на планински чај, без да зависат од надворешните страни за расад. Покрај тоа, ова знаење може да доведе до развој на нов бизнис за нив во производство и продажба на саден материјал од планински чај на други земјоделци, но исто така и едноставно со луѓе кои би сакале да имаат некои насади во својата градина.

Земјоделците од Преспа имаат различни мислења дали директната продажба или големопродажбата е подобра. Ова доаѓа главно од нивното достапно време за да се вклучат во пронаоѓање и отворање нови пазари, но и за пристап до пазарите. Некои кои веќе имаат разновидни приходи преку туризмот, гледаат на потенцијал и можност директно да ги продаваат овие култури. Оние жени земјоделци кои го согледуваат потенцијалот и се подготвени да се вклучат во процес на додавање вредност и директна продажба, треба да бидат поддржани во постигнување на тоа и да послужат како пример за другите, но и да отворат врати за потребните пазари.

Веќе понудените домашни производи од спакуван планински чај од двете компании од Охрид, изложуваат процес на лошо сушени билки. Ова значи дека треба да се одобри квалитетен процес на сушење од страна на земјоделците од Преспа. Поддршка за процесот на отсекување на планински чај треба да се постави при стекнување на соларна машина за сушење, како што се оние изработени од Еко Солар/ Агро Солар од Штип за кои производителот тврди дека земјоделците можат да добијат поврат од 80% од програмата ИПАРД (Агро Солар, 2020 година).

Земјоделците од Преспа, Северна Македонија немаат информации за тековните можности за финансирање што ги нуди државата во врска со собирање на медицински и ароматични билки. Поврзувањето на жените земјоделци во една организација може да го оплесни овој проблем и да им овозможи на земјоделците да имаат повеќе стимули да се вклучат во други земјоделски активности, а не само работа со јаболка.

10. Користена литература

- Agro Solar, 2020. *Соларна сушара за сушење на овошје и зеленчук*. [online] Available at: <<https://www.facebook.com/agrosolarltd/posts/226313728769480>> [Accessed on 19 March 2020].
- AFSARD (Agency For Financial Support To Agriculture And Rural Development), n.d. *Директни плаќања - Упатства за корисници*. [online] Available at: <http://www.ipardpa.gov.mk/Root/mak/default_mak.asp> [Accessed on 6 March 2020]
- Amazon, n.d. 100g Sideritis Scardica★Mountain Tea★Ironwort★Gojnik Herbal Tea★100% GMO Free★Make sure to checkout with Minerals-water.ltd to get what's on the picture. [online] Available at: <<https://www.amazon.co.uk/Sideritis-Scardica★Mountain-Tea★Ironwort★Gojnik-Free★Make-Minerals-water-ltd/dp/B018SQ6664>> [Accessed 15 February 2020]
- Aspermuehle, n.d. Greek Mountain Tea. [online] Available at: <<https://www.aspermuehle.de/en/Tea-Coffee/Greek-mountain-tea/Greek-mountain-tea-ironwort-Sideritis-scardica/>> [Accessed 15 February 2020]
- Betti, G.J.R., 1999. The cultivation of medicinal plants. A necessity for supplying the pharmaceutical industry with drug raw material. In: TRAFFIC EUROPE, *First international symposium on the conservation of medicinal plants in trade in Europe*. Kew, United Kingdom, 22.-23.6.1998. [online] Available at: <<https://www.iucn.org/ur/content/medicinal-plant-trade-europe-conservation-and-supply-proceedings>> [Accessed 15 February 2020]
- Biene, n.d. Sideritis scardica Greek mountain tea. [online] Available at: <<http://www.b4u.de/en/shop/sideritis-scardica-greek-mountain-tea/>> [Accessed on 15 February 2020]
- Bojadzi, A., Brajanoska, R., Stefkov, G., Fotiadis, G., Shumka, S. and Avukatov, V., 2012. Conservation Action Plan for Mountain tea in the Prespa Lakes Watershed (Final Report). UNDP/GEF project: *Integrated ecosystem management in the Prespa lakes basin*.
- Bozinova, S., 2020. *Mountain Tea Cropping*. (Interview, 17 February 2020)
- Eko Solar, 2020. *Соларни сушари за овошје и зеленчук*. [online] Available at: <<https://reklama5.mk/AdDetails?ad=2925131>> [Accessed on 3 March 2020]
- Etsy, n.d.a *Greek Mountain Tea, Mount Olympus, Sideritis Scardica, Dried Herb, 100g (3.5oz.)* [online] Available at: <https://www.etsy.com/listing/238102571/greek-mountain-tea-mount-olympus?ref=landingpage_similar_listing_top-2&frs=1> [Accessed on 15 February 2020]
- Etsy, n.d.b *Greek Mountain Tea, Sideritis Raeseri, Dried Herb 100g (3.5oz.)* [online] Available at: <<https://www.etsy.com/listing/240496073/greek-mountain-tea-sideritis-raeseri>> [Accessed on 15 February 2020]
- Goce, 2020. *Mountain tea buyout*. (Interview, 31 January 2020)
- Gorgi, 2019. *саксии, црепови/ saksii, crepovi za proizvodstvo na rasad*. [online] Available at: <<https://reklama5.mk/AdDetails?ad=3228740>> [Accessed on 3 March 2020]
- Green Village, 2016. *Органско ѓубриво од калифорниски црви - HUMUSAN*. [online] Available at: <<https://reklama5.mk/AdDetails?ad=2266295>> [Accessed on 4 March 2020]
- Kitanovska, M., 2020. *Mountain Tea Cropping*. (Interview, 17 February 2020)
- Kostadinova, E., Alipieva, K., Stefova, M., Antonova, D., Evstatieva, Lj., Stefkov, Gj., Tsvetkova, I., Naydenski, H. & Bankova V., 2008. Influence of cultivation on the chemical composition and antimicrobial activity of Sideritis spp. *Pharmacognosy magazine*, 4(14), pp.102-106.
- Lence, 2020. *Mountain Tea*. (Interview, 17 February 2020)
- Menkovic, N., 2009. *Извештај: Развој на органско земјоделство и одржливо користење на други шумски производи во НП Галичица*.
- МОЕПП (Ministry of Environment and Physical Planning of the Republic of North Macedonia), 2011. Листа за утврдување на строго заштитени и заштитени диви видови. In: *Official Gazette of the Republic of North Macedonia* 139(11). 7 October 2011 [online] Available at: <<http://www.moepp.gov.mk/wp->

<content/uploads/2014/09/Listi%20za%20utvrduvanje%20na%20strogo%20zastiteni%20i%20zastiteni%20divi%20vidovi.pdf>> [Accessed on 20 March 2020]

- MOEPP (Ministry of Environment and Physical Planning of the Republic of North Macedonia), 2019. Unpublished data.
- Najdovski, Z., 2020. *Mountain Tea selling on the green market in Bitola*. (Interview, 5 February 2020)
- n.n., 2017. *Земјоделците поделени околу зголемувањето на акцизата на нафтата*. In section: Business. Sitel. [online] Available at: <<https://sitel.com.mk/zemjodelcite-podeleni-okolu-zgolemuvanjeto-na-akcizata-na-naftata>> [Accessed 3 March 2020]
- nn, 2018. *Повик за субвенции за овошни и лозови насади, ароматични растенија и медоносна флора*. In Economy. MKD. [online] (Last updated 3 June 2018). Available at: <<https://www.mkd.mk/makedonija/ekonomija/povik-za-subvencii-za-ovoshni-i-lozovi-nasadi-aromatichni-rastenija-i-medonosna>> [Accessed 5 March 2020].
- n.n., 2020a. *Farmer's experience of planting Mountain Tea in from village Drzilovo, Skopje*. (Interview, 31 January 2020)
- n.n., 2020b. *Prices of farming expendables*. Margo farmer's pharmacy. (Interview, 13 February 2020)
- n.n., 2020c. *Measure for Rising Of New Multiyear Vine And Fruit Plantations, And Multiyear Plantations Of Aromatic Herbs And Honey Yielding Plants On New Areas*. (Communication, 6 March 2020)
- n.n., 2020d. *Mountain Tea selling on the green market in Bitola*. (Interview, 5 February 2020)
- n.n., 2020e. *Mountain Tea selling on the green market in Resen*. (Interview, 17 February 2020)
- Prculovska, V., 2020. *Mountain Tea cropping*. (Interview, 17 February 2020)
- Rantasa, B., Panajotova, A.S., and Cule, A., 2019. *Assessment of Challenges and Opportunities Related to Non-Timber Forest Products in the Wider Prespa Area*. [online] Available at: <<https://www.pont.org/wp-content/uploads/2019/06/Need-assesment-NTFP-PONT-final.pdf>> [Accessed 19 March 2020]
- Stojkovski, Z., 2020. *Cropping Mountain Tea*. (Interview, 6 February 2020)
- Taki, 2020. *Mountain Tea cropping*. (Interview, 18 February 2020)
- Tasevski M. and Tasevski, N., 2020. *The history of cropping mountain tea in village Konjsko, Resen*. (Interview, 6 February 2020)
- Tea and Coffee, n.d. *Mountain Tea Sideritis Scardica Olympus Tea*. [online] Available at: <<https://www.tea-and-coffee.com/mountain-tea-sideritis-scardica>> [Accessed on 15 February 2020]
- Todor, 2018. *Stalsko Gjubre Шталско Ѓубре*. [online] Available at: <<https://reklama5.mk/AdDetails?ad=1571090>> [Accessed on 4 March 2020]

Список на анекси

Анекс 1: Список на компании поврзани со недрвни шумски производи во Преспанската област на Северна Македонија

Анекс 2: Список на луѓе и средби со нив за целите на ангажманот